

Γλώσσα και πολιτισμός μέσα από μια γλωσσο-ποιητική των αντιθέσεων: το παράδειγμα των «Φτωχών» του Φ. Ντοστογιέφσκι

, Υποψήφια Διδασκτορίσσα

Τμήμα Βαλκανικών Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Περίληψη

Ο Φιόντορ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι είναι ένας από τους πλέον πολυγραφότατους συγγραφείς παγκοσμίως. Τα έργα του έχουν χαρακτηριστεί στην πλειοψηφία τους ως ψυχολογικά, αφού η προσέγγιση του αφορά την αιώνια πάλη του «καλού» με το «κακό», όπως επίσης και την αντίδραση των ανθρώπων σε ακραίες καταστάσεις. Παρά το γεγονός ότι το πρώτο βιβλίο του Ντοστογιέφσκι, «Οι Φτωχοί», έχει αναλυθεί επαρκώς, οι ψυχολογικές και κοινωνικές εκφάνσεις του και η δομή και η γλωσσική του τεχνοτροπία παραμένουν ακόμα πεδία που επιδέχονται περαιτέρω έρευνας. Η δομή των επιστολών που ανταλλάσσουν οι δύο κεντρικοί ήρωες του βιβλίου, αναλύεται αρχικά σε σχέση με το περιεχόμενο τους, ενώ στη συνέχεια επιχειρείται να αναλυθεί η τεχνοτροπία γραφής αλλά και το γλωσσικό τους στυλ. Δίνεται έμφαση στην ανάλυση των χαρακτήρων, των τόπων και των κοινωνικών σχέσεων που ενώνουν τους ήρωες. Η θεματολογία των επιστολών τους είναι το μέσον που χρησιμοποιείται για τη σκιαγράφηση της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης της Ρωσίας. Η συγγραφική σχέση των δύο ηρώων του βιβλίου, της Βαρβάρας Ντομπροσέλοβα και του Μακάρ Ντέβουσκιν είναι αυτή που χωρίζει τη λογοτεχνική ροή του έργου στα δύο, με χαρακτηριστικά που μπορούν να εξηγηθούν τόσο μέσω της συγκριτικής ανάλυσης όσο και μέσω της αντιπαράθεσης. Οι δύο ήρωες, εκ διαμέτρου αντίθετοι σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνική προσέγγιση της συγγραφής τους, προσδίδουν στους «Φτωχούς» μια αρμονία μέσω των αντιφατικών νορμών συγγραφής. Η πολυπλοκότητα της γραφής, των ιδιοματισμών και η αντιπαράθεση τους στις διάφορες μεταφράσεις του βιβλίου βρίσκονται στο επίκεντρο της παρούσας μελέτης. Επιχειρείται να αναλυθεί πως οι ήρωες όχι μόνο συνυπάρχουν ώστε να διαταράξουν τη συγγραφική τους ομοιομορφία αλλά και το πώς αυτή προκύπτει από την διαλογική, μεταξύ των, προσέγγιση.

Λέξεις κλειδιά: Ντοστογιέφσκι, Οι Φτωχοί, γλωσσική ιδιομορφία, χαρακτήρες, κοινωνικά μοτίβα, δομή γλώσσας, μετάφραση

Language and culture through lingua-poetics of contrasts: the example of F. Dostoevsky "Poor Folk"

Alexandra Karolini, Phd candidate

Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies, University of Macedonia

Summary

Fyodor Mikhailovich Dostoevsky is one of the world's most versatile writers. Most of his pieces address the eternal struggle between "good" and "evil" and people's reactions to extreme situations. Although Dostoevsky's first book, the "Poor Folk", has been adequately analyzed, its psychological and social contexts, structure and linguistic style remain spaces for further research. In this contribution, I attempt to examine the structure of the letters the two central characters exchange and, subsequently, the writing and linguistic style. I mainly focus on analyzing the characters, places and social relations that connect the two protagonists. Through the subject matter of the letters, I outline Russia's political and social situation.

The relationship between Varvara Dobroselova and Makar Devushkin, the book's two heroes, diverges the literary flow of the work into two separate parts. I depict their attributes through comparative analysis and

comparison. The two heroes, utterly diametrical as regards their literary portrayal, offer “Poor Folk” harmony through contradictory writing norms. The spotlight of this study is the complexity of the writing style, idioms and conflict that appear in several book translations. The paper explores how the heroes not only coexist to disrupt one another’s writing uniformity but also how this uniformity results from their interactive approach.

Keywords: Dostoevsky, Poor Folk, linguistic peculiarity, characters, social motifs, language structure, translation

Προλογικά

Ο Φ. Ντοστογιέφσκι αποτελεί μια παγκόσμια λογοτεχνική ιδιοφυΐα. Το έργο του έχει αναλυθεί κυρίως όσον αφορά την ψυχολογική διάσταση του, καθώς ο ίδιος μελέτησε σε βάθος την ανθρώπινη ύπαρξη και τις μύχιες πτυχές της. Πρόκειται αναμφίβολα για μια πολύπλευρη, αμφισβητήσιμη, ιδιαίτερη προσωπικότητα που μέχρι και σήμερα επηρεάζει τη σκέψη του Ρώσου αναγνώστη, αλλά και διαμορφώνει στη συνείδηση των ξένων αναγνωστών μια γλαφυρή εικόνα για την Ρωσία, για τον πολιτισμό της, για τις παραδόσεις της, για τη «ρωσική ψυχή».

Το πρώτο μυθιστόρημα του Φ. Ντοστογιέφσκι, «Οι Φτωχοί», έχει αναλυθεί από πλήθος ερευνητών, κριτικών λογοτεχνίας, ψυχολόγων και έχουν προκύψει συμπεράσματα που προάγουν την επιστημονική έρευνα. Ωστόσο, ο Ντοστογιέφσκι παραμένει γλωσσικά ακόμα ένα μυστήριο όχι μόνο για τους μην ομιλούντες τη ρωσική γλώσσα, αλλά και για τους ρωσόφωνους που δεν είναι εξοικειωμένοι με τον τρόπο γραφής του, λόγω των ιδιωτισμών και των παραφράσεων που ευρέως χρησιμοποιεί στη συγγραφή των έργων του. Η αποσαφήνιση γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων, λογοτεχνικών αλλά και καλλιτεχνικών φορμών στο συγκεκριμένο έργο, εγγράφεται μεταξύ των στόχων της παρούσας μελέτης.

Το πρώτο μέρος της ανάλυσης που θα πραγματοποιήσουμε στην συνέχεια αφορά στην παρουσίαση των προσωποτήτων του έργου. Μέσω αυτής θα αναδείξουμε εκείνα τα σημεία στα οποία φαίνονται οι κοινωνικές ανησυχίες του νεαρού συγγραφέα καθώς και οι πολιτικές του πεποιθήσεις. Το δεύτερο μέρος αφορά στις γλωσσικές ιδιαιτερότητες του έργου : τα γλωσσικά σημαινόμενα, το πλήθος νοημάτων πίσω από τις λέξεις, η τεχνοτροπία που ακολουθεί ο συγγραφέας. Ο στόχος της έρευνάς μας είναι να αναδείξει την θεματολογία, τις δομικές αντιθέσεις και τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Ντοστογιέφσκι, ως δείκτες της πολιτιστικής, πολιτισμικής και κοινωνικής συνθήκης της Ρωσίας του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για μια περίοδο που κυριαρχεί ο δεσποτισμός, μια ιντελιγκέντσια χαρισματική αλλά ξεριζωμένη, οι πολεμικές μεταξύ σλαβόφιλων και δυτικόφιλων, συντηρητικών και μηδενιστών, άθεων και πιστών. Όλη αυτή η ταραχώδης περίοδος αποτυπώνεται στο έργο «Οι Φτωχοί».

Σχετικά με το έργο

«Οι Φτωχοί» πρωτοδημοσιεύτηκαν το 1846 όταν ο Φ. Ντοστογιέφσκι ήταν σε ηλικία 26 χρόνων και σύντομα τον καθιέρωσαν στους ρωσικούς λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την κριτική του V.G. Belinskiĭ, εξαιρετικά γνωστού και οξυδερκή λογοτεχνικού κριτικού της Ρωσίας, που παρακολουθούσε την πνευματική ζωή της πατρίδας του και θεμελίωσε τη ρωσική κριτική και αισθητική (Αλεξάνδρου 1978:113), ο οποίος τον χαρακτήρισε ως τον «νέο Γκόγκολ» (Παπαγιώργης 1990:133).

Η υπόθεση του βιβλίου αφορά τη σχέση δύο ανθρώπων, του Makar Devushkin και της μακρινής συγγενής του, Varvara Dobroselova. Η σχέση αυτή χαρακτηρίζεται από την πατρική αγάπη του Makar για την Varvara, την οποία βοηθάει, στηρίζει και προστατεύει. Η πλοκή του βιβλίου εκτυλίσσεται μέσω επιστολών που ανταλλάσσουν, στις οποίες αναλύουν θέματα της καθημερινότητας, προβλήματα και προκλήσεις, κοινωνικές, θηϊκές, καλλιτεχνικές, αλλά και τα συναισθήματα τους.

Στην αρχική τους μορφή, όπως αναφέρει ο Άρης Αλεξάνδρου στο βιβλίο του «Ο δραματουργός Ντοστογιέφσκι» (2012), «Οι Φτωχοί» ήταν ένα μυθιστόρημα που εξιστορούσε τις δυστυχίες και τα βάσανα της Varvara Dobroselova. Αυτή όμως η μορφή δεν ικανοποιούσε τον Ντοστογιέφσκι. Έτσι στην τελική τους έκδοχή, η αφήγηση εκτυλίσσεται μέσω των επιστολών που ανταλλάσσουν οι ήρωες μεταξύ τους. Δίνεται έτσι η αμεσότητα στους ήρωες να εκφραστούν, χωρίς να παρεμβαίνει ο αφηγητής.

Από τον τίτλο του βιβλίου μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι η θεματολογία αφορά στον πλούτο ή στη φτώχεια, στη σχέση που οι άνθρωποι αναπτύσσουν με τα χρήματα, είτε αυτή είναι παθολογική και οδηγεί στην εξάρτηση είτε πραγματώνεται μέσω αυτής το κοινωνικό τους γίνεσθαι. Σε αυτή την σχέση τα χρήματα αποτελούν ένα μέσον για να «υπάρξεις» ισότιμα μέσα σε κάποιο κοινωνικό σύνολο (Lea and Webley 2008). Ο V.S. Solon'ën, φιλόσοφος και στοχαστής του 19^{ου} αιώνα, ήταν από τους πρώτους που ανέλυσαν την μέθοδο του *οικονομικού υλισμού* μέσα από το έργο του Ντοστογιέφσκι, για τον οποίο αναφέρει χαρακτηριστικά: «ανοίξτε την αλληλογραφία του Ντοστογιέφσκι και θα βρείτε πάντα το ίδιο μοτίβο: χρήμα, χρήμα, χρήμα». (Μακράκης 1984:24)

Ένα από τα κυρίαρχα θεματικά μοτίβα του έργου του Ντοστογιέφσκι είναι λοιπόν το χρήμα, οι ψυχικές εντάσεις που μπορεί να δημιουργήσει η ύπαρξη ή η στέρηση του και η διαμόρφωση καταστάσεων υπό το πρίσμα αυτής της συνθήκης. Ο Makar ήταν φτωχός, το ίδιο και η Varvara. Πάλευαν με τη φτώχεια και την εξαθλίωση. Η εξαθλίωση ουσιαστικά τους στερούσε την ίδια την ελευθερία της βούλησης και σε τελική ανάγνωση, της ίδιας της ζωής.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι «Οι Φτωχοί» είναι ένα μυθιστόρημα που προκαλεί οργή αλλά και συμπόνια. Οι δυστυχίες των δυο πρωταγωνιστών του βιβλίου, η στέρηση της αυτονομίας τους, καθώς αμφότεροι ήταν ανέκαθεν υποχείρια πλούσιων ή υψηλότερης κοινωνικής τάξης ανθρώπων, αλλά και η αρρώστια της Varvara, αποτελούν χαρακτηριστικά μοτίβα στο έργο του Ντοστογιέφσκι. Η «υποταγή» σε μια ιδέα, είτε αυτή είναι η Επανάσταση ή η αδελφοποίηση όλων των λαών και η κατάργηση της δουλοπαροικίας στη Ρωσία είτε η αρρώστια ως κοινωνικό φαινόμενο, είναι βασικό συνθετικό του

ντοστογεβσκιού κοινωνικού μυθιστορήματος. Ο συγγραφέας υπηρέτησε αυτή τη «φιλανθρωπική λογοτεχνία» που αφιερώνονταν στους απλούς, καθημερινούς ανθρώπους των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, σε μια περίοδο που το ενδιαφέρον τόσο της Ρωσίας αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης στρεφόταν προς κάθε λογής «άθλιο». (Παπαγιώργης 1990:129).

Το λογοτεχνικό ύφος των επιστολών που οι ήρωες ανταλλάσσουν, όπως επίσης και η σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ τους, μέσω αυτών, είναι ένα γλωσσικό κατόρθωμα που παραμένει ακόμα απρόσιτο σε όσους δεν γνωρίζουν την ρωσική γλώσσα. Όπως αναφέρει ο Κ. Παπαγιώργης:

Η κατοπινή μέθοδος του Ντοστογιέφσκι να φέρνει την ψυχή του ήρωα στα χείλη του, να τον βάζει δηλαδή να μιλάει ακατάσχετα, προσιωνίζεται ήδη από την καθαρά προφορική γλωσσική μορφή που δίνει στο κείμενο του. Το πρωτότυπο κρύβει κάποια μυστικά που παραμένουν απρόσιτα σε όσους αγνοούμε την ρωσική γλώσσα.
(Παπαγιώργης 1990:133)

Ο Φ. Ντοστογιέφσκι, από το πρώτο κιόλας έργο του χαρακτηρίστηκε ως «ψυχολόγος των ψυχολόγων», χαρακτηρισμό που του απέδωσε ο κριτικός Στέφαν Τσβάιχ, αλλά που ο ίδιος ο συγγραφέας δεν αποδέχεται: «Με λένε ψυχολόγο -δεν είναι αλήθεια, είμαι απλά ρεαλιστής με την ανώτερη σημασία της λέξης, ανακαλύπτω όλο το βάθος της ψυχής του ανθρώπου» (Ντοστογιέφσκι 2011:120). Η δεξιοτεχνία του νεαρού συγγραφέα να αποτυπώνει τις κοινωνικές αντιθέσεις, όπως και τις «ωχρές» ψυχολογικές αποχρώσεις των πρωταγωνιστών του, αποτέλεσαν τη βάση των περισσότερων ερευνών για το έργο του, ωστόσο το ίδιο το έργο, τόσο ως ιδεολογικό περιεχόμενο όσο και ως δομή κειμένου, δεν μελετήθηκε επαρκώς. Στην πλειοψηφία τους, αυτές οι έρευνες αποκαλύπτουν σε βάθος την ψυχολογία του *μικρού ανθρώπου*¹ αποκαλύπτοντας το «φως» του εσωτερικού του πλούτου.

Οι ήρωες του έργου και οι «γλώσσες» τους

Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι στους «Φτωχούς» συνυπάρχουν τέσσερεις τουλάχιστον συγγραφείς: οι κεντρικοί ήρωες (η νεαρή Varvara Dobroselova και ο δημόσιος υπάλληλος Makar Devushkin, οι οποίοι έχουν διττό ρόλο και ως αναγνώστες και ως συγγραφείς, μέσω των επιστολών τους), ο «πραγματικός» συγγραφέας όπως αναφέρεται στο βιβλίο (Rataziaev), και ασφαλώς ο Ντοστογιέφσκι.

Το λογοτεχνικό ύφος της ηρωίδας δεν έχει μελετηθεί αρκούντως, σε αντίθεση με το λογοτεχνικό ύφος του ήρωα. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τελευταίου είναι η καθημερινή λαϊκή γραφή, η συχνή χρήση

¹ Το μοτίβο του *μικρού ανθρώπου* υπήρξε βασικό συστατικό της ρωσικής λογοτεχνίας στα τέλη του 1830 και 1840 και προάγγελος πιο σύνθετων χαρακτήρων σημαντικών ρωσικών μυθιστορημάτων. Ο *μικρός άνθρωπος* είτε είναι ένας «chínonnik» είτε ένας δημόσιος υπάλληλος είτε ένας γραφιάς, υπήρξε ήρωας του Πούσκιν, του Γκόγκολ στο «Παλτό» και στις «Σημειώσεις ενός τρελού» αλλά και του Ντοστογιέφσκι, στους «Φτωχούς» και στον «Σωσία». Έχει αποδοθεί ως ένα «δύσμοιρο ον» που η υποταγή και η παραίτηση του από τη ζωή γίνεται λόγω του άδικου κοινωνικού συστήματος. Δύο είναι οι βασικές επιλογές του: είτε να αποδεχθεί τις αξίες της κοινωνίας είτε πιο συχνά να εκμηδενιστεί από την τρέλα ή τον θάνατο ή και από τα δύο (Marrillo 1981).

υποκοριστικών, επιφωνημάτων και παροιμιών, που το καθιστούν ένα γλωσσικό κατόρθωμα, του οποίου δυστυχώς η ένταση και το εύρος χάνεται στην εκάστοτε μετάφραση. Η συγκριτική μελέτη και αντιπαράθεση των επιστολών των ηρώων είναι ίσως ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος για την κατανόηση της γλωσσικής αλλά και μορφολογικής ιδιαιτερότητας του έργου. Η ηρωίδα Varvara Dobroselova, μέσω της σιωπής της, του συγκρατημένου και σωστού γραμματικά τρόπου γραφής της, προάγει, υπογραμμίζει και τονίζει το εκ διαμέτρου διαφορετικό λογοτεχνικό ύφος του Makar Devushkin, ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται λογοτεχνικά μέσω μιας ακατάσχετης πολυλογίας, ακόμα και αν αυτή αφορά στο πλέον αόριστο και ασήμαντο. Υπάρχει με άλλα λόγια στην αλληλογραφία τους μια θεμελιώδης-καθολική αντίθεση που αναδεικνύει μια «διγλωσσία», η οποία με την σειρά της καθιστά τους «Φτωχούς», ένα έργο μοναδικής λογοτεχνικής γραφής που κεντρίζει το ενδιαφέρον των ερευνητών.

Σύμφωνα με τον Vinogradov, η Varvara είναι απαραίτητη στο έργο με την μορφή του παραλήπτη, καθώς μέσω των απαντήσεών της προκαλεί όλο το φάσμα των αντιδράσεων του Makar (Vinogradov 1976:141-195). Αντίστοιχου περιεχομένου είναι και η τοποθέτηση του Miller, που αναφέρεται σε αυτήν όχι ως συγγραφέα αλλά ως αναγνώστη (Miller 2014:143-164). Η Varvara έχει έναν έτοιμο, «στρωτό» λόγο, που κλίνει περισσότερο προς ένα πιο «επίσημο» λογοτεχνικό ύφος, καθώς χρησιμοποιεί προτάσεις με αρχή, μέση, τέλος, αλλά και νοηματική συνοχή. Το ύφος της διαφοροποιείται ελαφρώς στο απόσπασμα που παρατίθεται από το ημερολόγιο της, κάτι φυσικό αφού η καθημερινή γραφή διαφέρει από αυτή της συγγραφής ημερολογίου, η οποία είναι αφηγηματική. Σε εκείνο το σημείο η ίδια γίνεται πιο συναισθηματική. Σύμφωνα με την Buianovskaia, στα γραπτά της Varvara συνυπάρχουν δύο γλωσσικοί κόσμοι: η συναισθηματική γραφή που χρησιμοποιεί στο ημερολόγιο της και η φιλική/επαγγελματική στα γράμματα που στέλνει στον Makar. Και στις δύο αυτές εκδοχές το γλωσσικό της ύφος παραμένει σωστό, μετρημένο και προσεκτικό. Οι λέξεις είναι προσεκτικά επιλεγμένες, σωστά τοποθετημένες συντακτικά αλλά και γραμματικά και η θεματολογία, ιδιαιτέρως στο ημερολόγιο της, αφορά σε γεγονότα του παρελθόντος, ιδιαίτερα του μακρινού, τα οποία φορτίζουν συναισθηματικά τη γραφή της. Αλλά και στην καθημερινή αλληλογραφία της με τον Makar, τα γράμματα της έχουν θεματική λογική αλληλουχία και πολύ συχνά αναφέρεται σε γεγονότα του παρελθόντος ως σημείο αναφοράς για όλες τις σημερινές της δυστυχίες. Αυτή η συναισθηματική ένταση πολλές φορές την αποξενώνει από τον ζωντανό διάλογο που επιδιώκει να έχει με τον Makar και την καθιστά αφηγήτρια της ζωής της (Buianovskaia 2018:160). Ενδεικτικά παρατίθεται το απόσπασμα από την αλληλογραφία της 1^{ης} Ιουλίου:

Φυσικά είναι αδύνατο να ζήσεις ανάμεσα σε ξένους ανθρώπους, να γυρεύεις ξένη ελεημοσύνη, να κρύβεσαι και να πειθαναγκάζεις τον εαυτό σου, ο θεός όμως θα με βοηθήσει [...] θυμάμαι τον καιρό που πήγαινα ακόμα πηγάινα στο οικοτροφείο. Όλη την Κυριακή στο σπίτι παιζογελούσα, πήδαγα, φορέζ-φορέζ πήγαινε να με μαλώσει η μητερούλα μου, μα δε με ένοιαζε, εγώ αισθανόμουν όμορφα και ήταν γεμάτη φως η ψυχή μου [...] σας αγαπώ δυνατά με όλη μου την καρδιά, μα- είναι πικρή η μοίρα μου! Ξέρω να

αγαπώ και μπορώ να αγαπώ μα να μην κάνω καλό, να μην σας πληρώνω για τις ευεργεσίες σας.

(Ντοστογιέφσκι 1990:45-87)

Στην επιστολή της 3^{ης} Σεπτεμβρίου η Varvara επανέρχεται για ακόμα μια φορά στο αφηγηματικό στυλ του ημερολογίου αν και το γράμμα αποτελούσε μέρος μιας συχνής αλληλογραφίας. Αντιστοίχως, ακολουθεί με τον ίδιο τρόπο και ο Makar, στην απάντησή του (επιστολή 5^{ης} Σεπτεμβρίου). Αμφότεροι παραμένουν στις θεματικές που έχουν επιλέξει: για την Varvara παραδοσιακός λογοτεχνικός τόπος είναι η ζωή της φύσης και το παρελθόν, ενώ για τον Makar η ζωή στη μεγαλούπολη, δηλαδή στην Πετρούπολη (Barsht 2015:42). Η σχεδόν «προφορική» απεικόνιση αυτής της ζωής στηρίζεται περισσότερο σε νόρμες ζωγραφικής, εναλλαγής τοπίων, στο ακριβές και στο γενικό, στη συμμετρία και την καταστροφή της, στη στασιμότητα και την οξεία δυναμική, που όμως συνδυαστικά παρουσιάζουν μια εντελώς φυσική αρμονία: «Στο βάθος πέρα έπεφτε το σιοτάδι. Όλα λες και βουλιάζανε στην ομίχλη, ενώ δίπλα σου ήταν όλα τόσο έντονα περιγραμμένα λες και ταχανε σκαλίσει με το κοπίδι - η βάρκα, οι όχτες, τα νησιά. Κανένα πεταμένο βαρέλι...» (Ντοστογιέφσκι 1990:179).

Αξίζει σε αυτό το σημείο να παραθέσουμε ενδεικτικά και το πρωτότυπο απόσπασμα. Σκοπός αυτής της παράθεσης είναι να υπογραμμίσουμε πως παρά το γεγονός ότι για την έρευνα αυτού του βιβλίου χρησιμοποιήθηκε η λογοτεχνική μετάφραση του Άρη Αλεξάνδρου, μεταφραστή που έχει συνδέσει το όνομα του με τα έργα του Ντοστογιέφσκι και που οι μεταφράσεις του χαρακτηρίζονται από την πλησιέστερη δυνατή ακρίβεια με το πρωτότυπο, το λογοτεχνικό ύφος αλλοιώνεται, οι λέξεις, αν και είναι επιλεγμένες εύστοχα, δεν μεταδίδουν την ένταση και την αμεσότητα που προσφέρει το πρωτότυπο: «дале темнеет; всё как-то тонет в тумане, а вблизи так всё резко обточено, словно резцом обрезано, - лодка, берег, острова; дочка какая-нибудь, брошенная...» (Dostoevsky 1972:64).

Όπως προαναφέραμε, σε αντίθεση με αυτό της Varvara, το λογοτεχνικό ύφος γραφής του Makar έχει αναλυθεί ποικιλοτρόπως μέσα από τη ματιά πολλών ερευνητών διαφορετικών επιστημονικών πεδίων. Ο συγγραφέας αποδίδει ένα «πρωτόγονο» λογοτεχνικό στυλ στον ήρωα του μέσα στο οποίο συναντάμε έναν συνδυασμό από ιδιοματισμούς, εναλλαγές λογοτεχνικών μορφών καθώς και υποκοριστικά. Η αγωνιώδης προσπάθεια του Makar να βελτιώσει το ύφος γραφής του έτσι ώστε να είναι αντάξιο με αυτό της Varvara, θα λέγαμε πως αποτελεί μια απλοποίηση, ίσως μια «πτώση» για το λογοτεχνικό του γίνεσθαι. Ο ήρωας απευθύνει στην Varvara πλήθος επίγειων προσφωνήσεων όπως «καλούλα μου», «μανίτσα μου», «περιστεράκι μου», «γλυκούλα μου», αλλά και θείων όπως «αγγελούδι μου», «χερουβίμ μου». Σύμφωνα με τον Παπαγιώργη, η μορφή του Makar αναδύεται μέσα από την «προφορική ψυχή». Το ικετευτικό του μεγαλείο, η κατάχρηση των υποκοριστικών είναι μια καθαρά λαϊκή συνήθεια, ένα λέγειν που αποτελεί αόριστα μια παράκληση, μια ικεσία που καθιστούν τους «Φτωχούς» ένα έργο-πραγματική αφετηρία της δημιουργικής πορείας του Ντοστογιέφσκι (Παπαγιώργης 1990:133). Πολύ εύστοχες είναι οι παρατηρήσεις του Παπαγιώργη αναφορικά στις προφορικές παραφθορές εκφράσεων. Χαρακτηριστικά αναφέρει τις εξής :

«glaza podymayou» (glaza podumaiu) αντί για «glaza podnimayou» (glaza podnimaiu) που σημαίνει «σηκώνω τα μάτια μου». Επίσης, γράφει «stamno skazhat'» (стамно скажать) αντί για «stidno skazhat» (стыдно сказать), δηλαδή «ντρέπομαι να πω». Όλες αυτές οι παραφθορές των λέξεων δηλώνουν μια προφορικότητα, μια αμεσότητα στον λόγο του Makar και είναι ιδιαίτερος δύσκολο να γίνουν αντιληπτές σε όσους δεν κατέχουν τη ρωσική γλώσσα.

Η γλωσσική αδυναμία του ήρωα στην εκφορά της γλώσσας έναντι της Varvara τον αναγκάζει να ακολουθήσει μια αφηγηματική τακτική ώστε να διατηρήσει τη συναισθηματική του ισορροπία, να δικαιωμωδήσει τον εαυτό του και τις γλωσσικές του δεξιότητες ή πιο απλά να της προκαλέσει γέλιο: «με πήρατε λιγούλακι στο φιλό εμένα τον γέρο» (Ντοστογιέφσκι 1990:79). Για το γεγονός ότι σε εμάς η ροή του λόγου του Makar δείχνει ακανόνιστη, ευθύνεται η συγγραφική ιδιοφυΐα του Ντοστογιέφσκι. Τα αφηγηματικά μοτίβα που χρησιμοποιεί μπορούν να αναλυθούν στα εξής: στην αυτοταπείνωση (μέσω της χρήσης εμφατικών θρήνων), στην μεταμέλεια και στην συγχώρεση, στην άρνηση ή στην δικαιολόγηση κατηγοριών, στην νοθεσία με στοργικό τρόπο, για να καταλήξει στην απειλή επιστρατεύοντας τον επικείμενο θάνατό του (Buianovskaia 2018:153): «Θα πεθάνω Βάρενικα, το δίχως άλλο θα πεθάνω. Δεν θα την αντέξει η καρδιά μου τέτοια δυστυχία! Εγώ σας αγαπούσα σαν φως του Κυρίου, σαν κορούλα μου σας αγαπούσα [...] για σας μονάχα ζούσα!» (Ντοστογιέφσκι 1990: 229).

Ένα ακόμα γλωσσικό χαρακτηριστικό της αφηγηματικής τακτικής του Makar είναι η χρήση της επίσημης γλώσσας. Όντας δημόσιος υπάλληλος, ξέρει να γράφει σωστά σε επίσημο ύφος, που το χρησιμοποιεί ώστε να καλύψει τα νοηματικά κενά ή τα κύρια κίνητρα των όσων θέλει να αποκαλύψει: «Ναι σε εμένα μανίτσα, είναι μεγάλη ευτυχία να σας ικανοποιώ» (Ντοστογιέφσκι, 1990:115). Επίσης συντομεύσεις του τύπου «αλπ.» χρησιμοποιούνται στην επίσημη μορφή του λόγου του και ο Makar τις χρησιμοποιεί επιτυχώς όταν υιοθετεί αυτό το στυλ: «Да мне, маточка, это ообооо счастье вас уоооветворять», «ну и т.д» (Dostoevsky 1972:83) (μτφ. «Ναι σε εμένα μανίτσα είναι ιδιαίτερη χαρά να σας ικανοποιώ», «κτλ.»).

Αν επανέλθουμε όμως στην λέξη που χρησιμοποιεί ο Makar ως προσφώνηση που απευθύνεται στη Varvara, δηλαδή το υποκοριστικό «μανίτσα» (μτφ. του «маточка»), θα διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για μια γλωσσική πρωτοτυπία: η λέξη αυτή θα μπορούσε ενδεχομένως να είναι υποκοριστικό της λέξης «matka» (матка), που στη ρωσική γλώσσα σημαίνει «μήτρα». Κάτι τέτοιο θα άλλαζε παντελώς τον χαρακτήρα της προσφώνησης, θα διατηρούνταν όμως μια νοηματική συνοχή, αφού στους «Φτωχούς» ένας από τους κύριους άξονες πλοκής αφορά τη γενετική συγγένεια. Να σημειωθεί ότι, με αυτό το θέμα ο συγγραφέας ασχολείται σχεδόν σε όλα του τα βιβλία. Πραγματοποιώντας ένα ακόμα συγγραφικό τέχνασμα, ο Ντοστογιέφσκι παραθέτει «έτοιμα» αποσπάσματα του -υπαρκτού στο έργο, συγγραφέα Rataziaev, μέσω του οποίου ο Makar διευκολύνεται, ώστε να εκφραστεί σωστά, απλοποιώντας όμως το στυλ γραφής του πρώτου.

Κάτι που επίσης αξίζει να αναφερθεί σχετικά με τις επιστολές του Makar, όχι όσον αφορά το γλωσσολογικό κομμάτι, αλλά κυρίως το νοηματικό, είναι τα απότομα άλματα από το ένα θέμα στο άλλο, η συχνότητα των οποίων μας εμποδίζει να παραμείνουμε στα όρια της γραπτής σύνδεσης των γεγονότων. Όμως αυτά εξυπηρετούν τον Makar ώστε να καλύψει τα νοηματικά κενά, τις προθέσεις του αλλά και τη συγγραφική του τραχύτητα: «θα αρχίσω από την αρχή μανίτσα μου έτσι θα έχει πιότερη τάξη το γραπτό μου [...] σας τα περιέγραψα όλα όσο καλύτερα μπορούσα [...] γράφω ότι μου κατέβει στο νου, έτσι, μόνο και μόνο για να σας πω κάτι τις...» (Ντοστογιέφσκι 1990:37). Ο Ruzhitskiĭ που ασχολείται με τα ζητήματα της γλώσσας του Ντοστογιέφσκι, παραθέτει την άποψη του ακαδημαϊκού Likhachov, σύμφωνα με την οποία, η αποδιοργάνωση της συντακτικής συνοχής στα έργα του Ντοστογιέφσκι και η απουσία ρημάτων είναι χαρακτηριστικά του συγγραφικού του στυλ, αλλά είναι και μια προσπάθεια να δείξει ότι ο ήρωας του, ο Makar είναι βιαστικός όταν γράφει (Ruzhitskiĭ 2013:71). Βιάζεται γιατί ενδεχομένως είναι τόσο γέρος και φοβάται τον θάνατο ή βιάζεται να προλάβει να ζήσει ότι δεν έζησε όλα αυτά τα χρόνια. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτό είναι απλά ένα ακόμα τέχνασμα του Ντοστογιέφσκι ώστε να καταρρίψει τις λογοτεχνικές νόρμες, να δημιουργήσει γλωσσική εντροπία και χάος. Η απουσία ενός αυστηρού ύφους και μιας «κανονικής» αφηγηματικής ροής σχολιάζεται και από τον μεταφραστή Άρη Αλεξάνδρου ως ακολούθως:

Μου έκανε εντύπωση η απουσία αυτού που ονομάζουμε ύφος, η απουσία της ροής στην αφήγηση, η απουσία κάθε έγνοιας να δημιουργήσει «λογοτεχνία» και μάλιστα καλή λογοτεχνία [...] εξαιτίας όλων αυτών είχα την τάση να επεμβαίνω συνεχώς στο κείμενο [...] επειδή αν είχα αφήσει το κείμενο όπως ήταν, θα μπορούσαν να μου προσάψουν πως είμαι ένας αδέξιος μεταφραστής. (Αλεξάνδρου 2012:26)

Η ανάγνωση των επιστολών των δύο ηρώων του βιβλίου συνδυαστικά, θα μπορούσε να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι μεταξύ τους δεν υπάρχει καμία νοηματική συνοχή και αλληλουχία. Παρά το γεγονός ότι αμφότεροι επιδιώκουν να μαθαίνουν τα νέα της καθημερινότητας της ζωής του άλλου, και μάλιστα παρακαλούν για περισσότερες λεπτομέρειες στην αφήγηση, στην πραγματικότητα φαίνεται να μην υπάρχει νοηματική σύνδεση και αλληλουχία γεγονότων. Δανειζόμενοι τον χαρακτηρισμό της Kladova θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένας «διάλογος κωφαλάλων» (Kladova 2017:97). Ο καθένας τους αναφέρει αυτά που τον απασχολούν και ενώ θεωρητικά υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ τους (συγγενική αλλά και φιλική), δείχνουν πως ο ένας δε συμμερίζεται τα προβλήματα του άλλου. Με πιο απλά λόγια ο καθένας αναφέρει αυτό που κρίνει σημαντικό συμβάν/επεισόδιο της ζωής του ενώ η ανταπόκριση του άλλου τις περισσότερες φορές είναι χλιαρή έως και ανύπαρκτη.

Οι γλωσσο-ποιητικές των αντιθέσεων

Οι αντιθέσεις στο έργο του Φ. Ντοστογιέφσκι είναι χαρακτηριστικό της συγγραφικής του δημιουργίας. Οι αντιθέσεις αυτές, όπως προκύπτουν στους «Φτωχούς», είναι ο πλούτος και η φτώχεια, η υγεία και η αρρώστια : η Varvara είναι άρρωστη, ο Makar γέρος και άρρωστος, ενώ ο υποψήφιος μνηστήρας της είναι πολύ δυνατός και υγιής σαν ταύρος². Επίσης χαρακτηριστική είναι η αντίστιξη μεταξύ «καλό/κακό» - «Varvara/Anna Federovna»³, όπως και οι αντιθέσεις «ευημερία/ανέχεια», «έρωτας/εξαναγκασμός», «συγγενείς/ξένου», «χωριό/ μεγαλούπολη», κ.α. Οι αντιθέσεις υπάρχουν και τροφοδοτούνται από τη θεμελιώδη αντίθεση στο ντοστογιέφσκι έργο που δεν είναι άλλη από αυτή μεταξύ Θεού και Διαβόλου και η οποία έχει αναλυθεί από πολλούς ερευνητές και από κλάδους όπως η θεολογία.

Κρίνεται σημαντικό εδώ να επανέλθουμε στο γράμμα που έστειλε η Varvara στον Makar στις 3 Σεπτεμβρίου, καθώς και στην απάντηση του Makar (γράμμα της 5ης Σεπτεμβρίου), στα οποία διαφαίνεται ότι και οι δύο παραμένουν σταθεροί στους θεματικούς άξονες της αφήγησής τους: για την Varvara είναι το παρελθόν και η ζωή στην επαρχία και για τον Makar το παρόν και η ζωή στη μεγαλούπολη. Αμφότεροι επιλέγουν στις συγκεκριμένες ημερομηνίες ένα αφηγηματικό στυλ γραφής. Σε αντίθεση όμως με τη Varvara, στα γράμματα της οποίας η παρατήρηση της ζωής στην επαρχία γίνεται από μακριά, καθώς για αυτήν, τα γεγονότα και τα τοπία αποτελούν μέρος των αναμνήσεων της «παλιάς της ζωής», μιας και τώρα ζει στην Πετρούπολη, η παρατήρηση της ζωής της πόλης από τον Makar γίνεται μέσα από την πόλη και αφορά στο σήμερα. Για την περιγραφή της, ο Makar χρησιμοποιεί αφηγηματικό ύφος, που δεν είναι ιδιαίτερος εύχρηστο στον ίδιο και δυσχεραίνει την ήδη υπάρχουσα γλωσσική του αδυναμία. Οι δύο περιοχές της Πετρούπολης, οι δύο δρόμοι που ο Makar περιγράφει, είναι η φτωχή γειτονιά στη Fontanka και ο πλούσιος δρόμος της Gorókhovaia. Η πόλη περιγράφεται σταθερά από τον πυθμένα της, από τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας:

Μεθυσμένοι μουζίκιοι, κυράτσες με πλακουτσές μύτες, χωριάτες που φοράγανε ποδήματα και ήταν ξεφουόσκωτοι, εργάτες, αμαζάδες, τίποτα υπάλληλοι σαν και εμένα· παιδαρέλια, κανέναν μαθητευόμενο κλειδαρά, με ριγωτή ποδιά, πιωμένος, αρρωστιάρας, με πρόσωπο μουλιασμένο στην καπνιά, με μια κλειδαριά στο χέρι· ένας απόστρατος φαντάρος, ντερέκι ως εκεί πάνω, να τι λογής ήταν ο κόσμος.
(Ντοστογιέφσκι 1990:182-194)

Συνεχίζοντας την αφήγησή του, ο Makar αναφέρεται στην οδό Gorókhovaia και, επιμένοντας σε μια ποιητική των αντιθέσεων, εκφράζεται με έκδηλο θαυμασμό για τον πλούτο και την ευπορία που

² Δεν είναι τυχαίο το επίθετο που του αποδίδεται «Bykon»: στη ρωσική γλώσσα «бык» (byk) σημαίνει «ταύρος».

³ Η Anna Federovna είναι μακρινή συγγενής της Varvara, που με τον θάνατο του πατέρα της, τη φιλοξένησε μαζί με την μητέρα της. Τα κίνητρά της ωστόσο δεν ήταν αγαθά. Στόχος της ήταν να μπορεί να τις εκμεταλλεύεται. Για την Varvara είναι η «ξένη» που μοναδικός της στόχος είναι να τσακίσει την υπερηφάνεια τόσο τη δική της όσο και της μητέρας της.

ανέβλυζε από αυτόν τον δρόμο: «Τι μπακάλινια, τι πλούσια μαγαζιά! Όλα γεμάτα λάμψη και φως, τα υφάσματα, τα λουλούδια στις βιτρίνες, διάφορα καπελάκια με κορδέλες. [...] πλούσιος δρόμος! Κοίταξα σε όλες τις καρότσες, όλες οι κυρίες ήταν τουαλεταρισμένες, μπορεί ναταν και πριγκίπισσες και βαρωνέσες» (Ντοστογιέφσκι 1990:182-194).

Ο Makar προσπαθεί να περιγράψει το πλήθος των περαστικών, ή ακόμα πιο σωστά να τους κατατάξει σε κοινωνικές ομάδες, υπογραμμίζοντας παράλληλα το μεταξύ τους χάσμα. Η αφελής αφηγηματική τακτική που ακολουθεί, σύμφωνα με τον Vinogradov, θα αποτελέσει λογοτεχνική καινοτομία, προσφέροντας καινούριες μεθόδους συγγραφικής δημιουργίας με γκροτέσκα χαρακτηριστικά (Vinogradov 1976). Η αποδοχή ωστόσο των γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων του Makar δεν ήταν καθολική από τους λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής. Στην κριτική που άσκησε ο Belinskiï στο έργο σχετικά με τη γλωσσική διάσταση των διαλόγων, ανέφερε πως η πολύσημη σιωπή της Varvara προσφέρει στις επιστολές ένα μέσο ενίσχυσης της εκφραστικότητας. Αντίθετα για τον «φλύαρο» Makar έγραψε: «... αν ο συγγραφέας είχε την προνοητικότητα να καθαρίσει τον λόγο του από περιττές επαναλήψεις των ιδίων και των αυτών λέξεων και εκφράσεων, τότε θα αποτελούσε ένα έργο καλλιτεχνικά άριστο» (Belinskiï 1948:73).

Αντί επιλόγου

Ο Ντοστογιέφσκι, στο έργο του «Οι Φτωχοί», εμφάνισε ένα πολύπλοκο λογοτεχνικό και συγγραφικό ύφος, υπογραμμίζοντας τη διαφορετικότητα και τη μοναδικότητα του κάθε ήρωα, προσδίδοντάς του διαφορετικές γλωσσικές ιδιότητες και χρησιμοποιώντας μια ποικιλία από λογοτεχνικές νόρμες και τεχνοτροπίες. Το έργο του αποτελεί ένα γλωσσικό επίτευγμα αλλά και προάγγελο των ηρώων που θα ακολουθήσουν στη συγγραφική του δραστηριότητα. Η κληρονομιά των μετέπειτα «φλύαρων» ηρώων του, που λαϊκά, σχεδόν πρωτόγονα, χειρίζονται τη γλώσσα, μην υπακούοντας σε κανένα λογοτεχνικό μοτίβο (όπως ο Marmeladov, ο Myshkin, ο Raskolnikov) διαφαίνεται ήδη από το πρώτο του έργο, μέσα από την αρχετυπική μορφή του Makar. Ο ίδιος ο Ντοστογιέφσκι, υπερασπιζόμενος τον ήρωά του, αναφορικά στην κριτική του Belinskiï, απάντησε: «δεν θα μπορούσαν να ειπώσουν, τι λέει ο Makar, ούτε και εγώ, και ότι ο Makar διαφορετικά να μιλήσει δεν μπορούσε. Το έργο το βρίσκουν εκτεταμένο, αλλά σε αυτό δεν υπάρχει καμία περιττή λέξη». (Ντοστογιέφσκι 2011:30)

Με αυτόν λοιπόν τον καινοτόμο τρόπο εγκαινιάζεται η καλλιτεχνική δημιουργία του Ντοστογιέφσκι και προδιαγράφεται η λογοτεχνική του ιδιοφυία. Οι ήρωες δεν αποτελούν εργαλεία χειραγώγησης του συγγραφέα αλλά έχουν δική τους φωνή και λόγο. Η πολυφωνία στο έργο του Ντοστογιέφσκι θα αποτελέσει αντικείμενο φιλοσοφικής και λογοτεχνικής έρευνας πολλών ακαδημαϊκών και μη, με τον Μπάχτιν να εισάγει τον ομώνυμο όρο «πολυφωνικό μυθιστόρημα» στη μονογραφία του για τον Ντοστογιέφσκι το 1929 (Μπάχτιν 2000). Σύμφωνα με την θεωρία του περί πολυφωνίας, ο Ντοστογιέφσκι ως συγγραφέας, δεν περιγράφει τους χαρακτήρες των ηρώων του ως απλά αντικείμενα, αλλά ως ένα «άλλο

κέντρο», σύμφωνα με το οποίο οργανώνει τον κόσμο του (Ponzio 2009). Οι ήρωες, όπως και στην αληθινή ζωή, δεν καθοδηγούνται από τον παντογνώστη αφηγητή, αλλά μόνοι τους ενεργούν, αποφασίζουν και ζουν. Δεν εγγράφονται σε έναν μοναδικό αντικειμενικό κόσμο, μέσω μιας μοναδικής συγγραφικής συνείδησης και κατά τον Μπάχτιν: «συνδυάζονται σε ένα σύνολο ισόνομων συνειδήσεων, η κάθε μια με τον δικό της κόσμο, διατηρώντας τον ασυγχώνευτο χαρακτήρα της στην ενότητα του γεγονότος». (Μπάχτιν 2000:11)

Ο Ντοστογιέφσκι προάγει ή αποτυπώνει με ωμότητα τους παράγοντες εκείνους που διαφθείρουν τον άνθρωπο μέσα από τις καλύτερες ιδιότητές του. Απεικονίζοντας το κακό που υπάρχει στον κόσμο, δεν προσπαθεί να μας πείσει για τη δύναμη που κρύβεται μέσα μας ώστε να αμυνθούμε και να το πολεμήσουμε. Αντίθετα μας καλεί να αποδεχθούμε την αδυναμία μας, να εξαγνίσουμε το κακό που έχουμε μέσα μας, να απαλλαγούμε από την ενοχή ότι δεν μπορούμε να αλλάξουμε κάτι ενόσω το κακό συνεχίζει να υπάρχει στον κόσμο και βασανίζει τις ζωές μας. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που όλοι οι ήρωες του Φ. Ντοστογιέφσκι, όσο υποχθόνιοι, βδελυροί ή ανήθικοι και αν είναι, χαιρούν της συμπάθειας των αναγνωστών. Ίσως γιατί «κουμπώνουν» στις δικές τους ενοχές, ίσως γιατί στους ήρωες του Ντοστογιέφσκι, ο κάθε ένας βλέπει έναν κρυφό δικό του εαυτό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξάνδρου, Α. (2012) *Ο δραματουργός Ντοστογιέφσκι*. Αθήνα: Γκοβόστης.

Bachtin, M. M. (2009) *Per una filosofia dell'atto responsabile* (Μετάφραση σελίδων πρωτοτύπου 7-37) στο Κασσάπη, Ε., Κυριλλίδου, Β., Μπαζδούκη, Μ., Νταϊλάκης, Π., Τσιόπλος, Δ. (2016) «Η μπαχτινική αντίληψη της πράξης ως βήματος», *Intercultural Translation Intersemiotic*, 5(2) [διαδικτυακό]. Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.lib.auth.gr/iti/article/view/5314> (Πρόσβαση : 25/07/22)

Μακράκης, Μ. Κ. (1984) *Ο Σοσιαλισμός του Ντοστογιέφσκι και η σοβιετική κριτική*. Αθήνα: Εστία.

Μπάχτιν, Μ. (2000) *Ζητήματα ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*. Αθήνα: Πόλις.

Ντοστογιέφσκι, Φ. (1990) *Οι φτωχοί*. Αθήνα: Γκοβόστης.

Ντοστογιέφσκι, Φ. (2011) *Εγώ, ο Φιόντορ Ντοστογιέφσκι: εκμυστηρεύσεις και στοχασμοί*. Αθήνα: Εκδόσεις PRINTA.

Παπαγιώργης, Κ. (1990) *Ντοστογιέφσκι*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Ξενόγλωσση

Barsht, K.A. (2015) *Literaturnyi debiut Fedora Mikhaïlovicha Dostoïnskogo i ego roman "Bednye liudi"* [video διάλεξη - online]. Available at: <https://www.prilib.ru/item/1304378> (Access: 24 July 2022).

- Belinskiĭ, V.G. (1948) *Sobranie sochinenii v trekh tomakh: Pod obshchei redaktsiei F. M. Golovenchenko*. T.3. Moscow: OGIZ, GIKhL.
- Buianovskaia, V.I. (2018) “‘Bednye liudi’ F.M. Dostoevskogo kak dialog starogo i novogo slova”, *Studia Litterarum*, 3 (4), pp. 152-169.
- Dostoevsky, F.M. (1972) *Bednye liudi; Povesti i rasskazy 1846-1847*. Moscow: Nauka.
- Kladova, N.A. (2017) “Khudozhestvennaia ideia romana F. M. Dostoevskogo ‘Bednye liudi’”, *Vestnik SVFU*, 4 (60), pp. 93-103.
- Lea, Stephen E.G., Webley, P. (2008) “Money as Tool, Money as Drug: The Biological Psychology of a Strong Incentive”, *Behavioural and Brain Sciences Journal*, 29, p. 161-172 [online]. Available at: <http://hdl.handle.net/10036/34794> (Access: 22 July 2022).
- Marullo, T. (1981) “The ‘little man’ in revolt: Jakov Butkov's ‘Nevskij prospekt ili Putešestvija Nestora Zaletaeva’”, *Russian language journal*, 35 (121/122), pp. 101-111.
- Miller, R.F. (2014) *Dostoevskiy's Poor People: Reading as if for Life*. Milan: Ledizioni.
- Ruzhitskiĭ, I.V. (2013) “O iazyke dostoevskogo”, *Lingvistika i mezhekul'turnaia kommunikatsiia*, 9, pp. 74-81.
- Vinogradov, V.V. (1976) *Poetika russkoĭ literatury: Izbrannye trudy*. Moscow: Nauka.